

7. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М., 1993. – С. 151.
8. Проблемы теории государства и права: Учебное пособие / Под ред. М. Н. Марченко. – М., 2003. – С. 358-359.
9. Пугимский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б. И. Пугимский. – М., 1984. – С. 91-92.
10. Сапун В. А Теория правовых средств и механизм реализации права: Дис ... докт. юрид. наук / В. А. Сапун. – Нижний Новгород, 2002. – С. 3-5.
11. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М., 2005. – С. 461.

Ломжець Ю. В., НУК ім. адмірала Макарова

РОЛЬ АНТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ У ВИНИКНЕННІ ТА РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ

В данной статье дается ретроспективный анализ теории разделения властей. Особое внимание уделяется тому, какую роль сыграли идеи античных мыслителей в формировании современного понимания данной концепции, что является особенно актуальным в аспекте понимания природы и сущности парламентаризма.

In given article be given retrospective analysis to theories of division of the powers. Emphases is spared that, what role has played the ideas of the antique thinkers in shaping the modern understanding given to concepts that is particularly actual in aspect of the understanding the nature and essence of parliamentarianism.

Теорія розподілу влади є важливою ланкою в історії розвитку політичної теорії та практики. Її головна ідея полягає в тому, що для утвердження свободи, забезпечення законності й усунення зловживання владою з боку будь-якої групи інтересів, закладу чи окремої особи необхідно розділити державну владу на законодавчу, виконавчу і судову. Кожна із цих гілок – самостійна; вона стримує інші та здійснює свої функції через особливі системи органів у специфічних правових формах. Оголошуючи розподіл влади, народ організовує державну владу так, щоб зробити її апарат дійовим, таким, що відповідає вимогам повсякденної практики на основі раціонального розподілу владних повноважень між державними інституціями.

Основні постулати названої доктрини мали великий вплив на вироблення вчення про сутність влади, способи і форми її організації, механізм взаємодії державних органів, функціонування політичної системи, на дослідження проблем суверенітету, демократії, парламентаризму й інших принципових політологічних питань. Концепція розподілу влади втілена в конституціях більшості країн світу, зокрема України.

Демократичний вибір українського народу закріплено в Конституції держави від 28 червня 1996 р., 6 стаття якої встановлює, що державна влада в Україні здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюють свої повноваження у визначених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Саме тому сучасний, складний і суперечливий етап демократичного розвитку країни вимагає теоретичного осмислення сутності інституту розподілу влади як в історичному, так і в політичному аспектах, а також у плані розмежування його загальних і специфічних складових.

Актуальність теми даної статті зумовлена тим, що в Україні та інших державах СНД відбувається не просто зміна еліт: у перехідний період змінюється сам тип політичної системи, зростає соціальна мобільність великих мас людей, виникають численні групи інтересів і нові типи політичної поведінки. Політична система цього періоду повинна сприяти відповідному артикулюванню й агрегуванню суперечливих інтересів, задовольняючи основні із них. Перехідна система політичного панування зобов'язана безперервно забезпечувати ефективний і легітимний розподіл суспільних цінностей, що є обов'язковою умовою демократичного розвитку. Створення такої системи передбачає оптимальний розподіл ресурсів владарювання /економічних, соціальних, силових, культурно-інформаційних, демографічних тощо/ – розподіл прерогатив гілок влади з урахуванням особливостей і реальних потреб суспільства.

Відомо, що спроби впровадження принципу розподілу влади, нашоухуючись на реальність, неодноразово змушували політиків та учених переглядати деякі положення цієї доктрини, що все більше віддаляло практичну політику від політичного ідеалу. Особливістю вітчизняного політичного розвитку є його «навздогінний» характер – прагнення втілити вже десь і колись апробовані моделі. Отже, від того, наскільки вибрана модель буде відповідати

інтересам конкретного суспільства, що демократизується, залежить успіх його демократичної трансформації.

Теорія розподілу влади пройшла багатовіковий шлях розвитку. Різноманітні аспекти розмежування державних органів та їх функцій зустрічаються ще в працях античних мислителів – Платона, Арістотеля, Полібія, авторів Середньовіччя – Марсілія Падуанського, Ж. Бодена та ін. Основні постулати «класичних» версій доктрини були вироблені Д. Лільберном, ідеологами великої (Дж. Локк і Ш. – Л. Монтеск'є) та дрібної (Ж. Ж. Руссо) буржуазії. У США положення доктрини розподілу влади вплинули як на політичну теорію, так і на конституційну практику. Т. Джефферсон наголошував на взаємних рівновазі та контролі органів державної влади [1]. Дж. Медісон прагнув до встановлення цільової конкуренції гілок влади та розбудови правового механізму «стримувань і противаг», що зрівноважує політичну систему. У XVIII-XIX ст. принцип розподілу влади отримав філософське підґрунтя у працях І. Канта й Г. В. Ф. Гегеля.

У політичній думці Росії ідея розподілу влади також здобула певний відгук. І. Посошков уперше порушив питання про розмежування ресурсів владарювання. М. Щербатов розробляв аристократичну модель, С. Десницький – правові аспекти встановлення в Росії конституційної монархії. М. Сперанський пропонував проект спеціалізації різних гілок єдиної влади в державі. У XIX – на початку XX ст. концепція розподілу гілок влади в Росії розробляється загалом у державно-правовому аспекті, зближуючись з класичними моделями. Тут згадаємо А. Алексєєва, В. Гер'є, В. Гессена, А. Градовського, М. Коркунова, Б. Чичеріна.

В українській політичній традиції елементи доктрини розподілу влади, у т. ч. засоби обмеження самовладдя гетьмана, знаходимо у першій українській конституції Пилипа Орлика (1710 рік). Своєрідний внесок у формування концепції розподілу влади зробили В. Антонович, М. Костомаров, М. Драгоманов. Віддаючи належне постулатам класичної доктрини, вони, продовжуючи лінію «народного суверенітету» Ж. Ж. Руссо, проводили владну вертикаль від громад до центру, а не навпаки. Такий підхід відповідав політичній культурі саме українського народу.

У XX ст. ідея розподілу влади продовжує посідати важливе місце в політичній думці. Загальновизнаною є думка, що свободу особи і прогрес цивілізації можна забезпечити тільки за тієї умови, якщо гілки влади будуть діяти за принципом їх розділу, і що взагалі

розподіл пріоритетів державних інститутів є головною проблемою держави, яка прагне зберегти плюралістичну демократію.

До питань, на які сьогодні часто звертають увагу вчені, належить використання інституту розподілу влади для забезпечення «влади більшості», з одного боку, та для запобігання «тиранії більшості» – з іншого. Розв'язанню цієї проблеми присвятили праці В. Банс, Д. Глін, Д. Кіндон, Б. Констан, Ж. -В. Лап'єрр, А. Хаденіус, Г. Ерме та інші. Іншим великим напрямом розвитку доктрини, яку розглядаємо, та її практичних положень, є дослідження проблем парламентаризму, як засобу контролю за державною владою. Цей напрям розробляло чимало закордонних учених, зокрема, Р. Дарендорф, С. Хантінгтон, Д. Шарп. Великий внесок в опрацювання проблеми в межах політичної американістики зробили вчені Німецького товариства Америки і Німецького політичного інституту у Вашингтоні: В. Адамс, Й. Наглер, Р. Ф. фон Хаде, Ю. Хайдекінг, К. Швабе та інші.

Політико-правові й історичні аспекти концепції розподілу влади осмислюються у працях українських учених Є. Головахи, О. Гриніва, В. Денисенка, В. Журавського, М. Костицького, В. Небоженка, М. Орзиха, П. Рабіновича, А. Чередниченка та їх російських колег С. Андреева, А. Глухової, І. Клямкіна, Р. Матвеева та інших.

І все ж таки, незважаючи на те, що проблема розподілу влади часто стає предметом наукового дослідження, вона вимагає подальшого вивчення. В її інтерпретації у посткомуністичних країнах ще не подолані односторонність, ідеологічність та інерційність. У радянській політичній думці акцент робився на періоді формування доктрини розподілу влади. Ідеї Нового часу і ХІХ століття в незмінному вигляді проєціювались на другу половину ХХ століття. При цьому повністю ігнорувались еволюція відносин власності, зміна ролі держави, загальнолюдська значущість інституту розподілу влади. Появу спеціалізованих груп інтересів, що вимагали перерозподілу ресурсів владарювання, вважали властивістю виключно західних систем. Виникнення подібних груп у СРСР оцінювали як політичну диверсію і переслідували. В цьому полягав так званий «класовий підхід» до оцінки політичних систем.

У теперішній час у вітчизняній науці інститут розподілу влади трактується, в цілому, як універсальна абсолютна цінність. При цьому не беруть до уваги історичні умови формування доктрини розподілу влади, її еволюцію і стадії практичної реалізації, особли-

вості національної політичної традиції. Труднощі функціонування демократичної системи політичного панування часто пояснюють пережитками минулого, політичною реакцією тощо, що рівнозначно «класовому підходу» навиворіт.

У підсумку утворився розрив між теорією і практикою. Ще недостатньо вивчені універсальні та специфічні аспекти інституту розподілу влади, співвідношення повноважень інститутів влади на сучасному етапі західного політичного розвитку. Вимагає подальшого політологічного опрацювання специфіка застосування основних принципів класичної теорії розподілу влади у перехідних політичних системах.

Актуальним є дослідження проблеми розподілу влади із позиції системного узагальнення і зіставлення її з процесами трансформації сучасних політичних систем. Особливо це важливо для українського та інших пострадянських суспільств, де ефективність децентралізації ресурсів політичної влади є індикатором успіху демократичних перетворень.

Серед політичних теорій, за допомогою яких намагалися розв'язати цю проблему, принцип розподілу влади, поєднаний з механізмом стримувань і противаг був найзначнішим, ґрунтуючись на аспекті впливу на інституційні системи. Превалювання принципу розподілу влади у державі знаходимо в дослідженнях політичних мислителів усіх часів [2].

При розгляді процесу формування концепції поділу влади можна виділити наступні періоди: По – перше, створення світоглядного тла, обстановки, у якій стало можливим вкладання концепції поділу влади. По-друге, створення самої концепції, її теоретична обробка, становлення й оформлення в політико-правових і філософських джерелах, а також перші спроби реалізації теорії розподілу влад в окремих її особливостях у політичній практиці ряду держав. По-третє, це перші коректування, дискусії, досвід цивілізацій, що неминуче виникали з урахуванням першого застосування теорії в державно-правовій сфері.

Слід зазначити, що перший і другий періоди були реалізовані (хоча, може бути, і не повною мірою) вже в античності. Це стає очевидним при використанні цивілізаційного підходу, що у даний час ще не достатньо застосовується, у тому числі і при розгляді політико-правових явищ минулого і сучасного. З методологічних позицій неоднакова оцінка можливостей даного підходу [3].

Не применшуючи традиційної точки зору про те, що концепція поділу влади з'являється не раніше XVI – XVII століття (англійська Освіта і Реформація), слід зазначити, що з позиції цивілізаційного підходу в рамках античної цивілізації концепція поділу влади як в ідейному, так і в практичному плані мала визначену завершеність і абсолютну раціональність. Але для того, щоб зрозуміти це необхідно, по-перше, представити античність як самостійний, завершений цивілізаційний організм, а по-друге, спробувати усвідомити особливості і характер політико-правового, культурного і духовно-моральних компонентів її цивілізації, співвіднести сучасні цивілізаційні схеми і норми життя з античними принципами людського співжиття, держави і права тощо. Наприклад, принциповою відмінністю афінського поліса часів Солона і всієї цивілізації стало перетворення населення, з рабів у приватних власників і вільних громадян, чий права і інтереси були обгороджені і захищені виборною владою, що опирається тільки на закон. Очевидно, що ця форма самоорганізації суспільства породила державу нового типу, яка була покликана служити інтересам громадян, відстоювати права і свободи, свято дотримувати закон [4].

Поділ влади в античній державі – це насамперед одна з політико – правових гарантій античної демократії. Швидше за все, саме останнє послужило причиною того, що до проблеми поділу влади зверталися багато античних мислителів не тільки представників грецької, але і римської епохи. Так, ідеї щодо розмежування державних органів і рівноваги між ними висловлювалися ще Платоном, Аристотелем, Полібієм та іншими античними мислителями [5]. Зокрема, на думку Платона, основним принципом «ідеального» суспільства є розподіл праці між різними станами: філософами-правителями, воїнами та робітниками продуктивної праці (ремісниками та землеробами), кожен з яких повинен діяти лише у своїй галузі, не втручаючись у чужі справи, і забезпечувати цим загальні потреби поліса як спільного поселення.

Головну причину поділу суспільства на стани Платон вбачав у природній нерівності людей, і тому в його ідеальній державі розподіл праці між станами не визначав розмежування функцій влади між ними. Платон постійно підкреслював, що управління в державі має здійснюватися представниками першого стану, тобто «знатними людьми», яких спеціально для цього підготували та які осягнули складність і мудрість керівництва державними справами в інтересах пануючих аристократичних кіл. Пізніше Платон ви-

ступав за змішаний вид державного ладу, в якому б поєднувались елементи двох основних форм держави (монархії та демократії) і забезпечувалась їхня рівновага [6].

Більш виразно та послідовно розрізняв між собою «три елементи» будь-якого політичного устрою Аристотель (384-322 рр. до н. е.). Під політичним устроєм він розумів порядок, який лежить в основі розподілу державних влад і визначає собою верховну владу в державі та норму будь-якого співжиття у ній. У державі філософ вбачав такі частини, як «законорадчий» орган (Народне зібрання), у роботі якого мали брати участь усі вільні громадяни; адміністративний – магістратура, яка має повноваження володарювати, і судові органи, які відправляють правосуддя [7]. Він вважав, що в кожній державі існує три частини населення: це дуже багаті, дуже бідні і ті, які знаходяться між двома першими. А поміркованість і середина, на його думку, – найкраще [8].

Аристотель, звичайно, у своїх поглядах був надто далекий від сучасної системи стримувань і противаг, але його роздуми про стримуючі та стабілізуючі елементи, про небезпеку панування крайнощів – дуже багатих або дуже бідних – суттєво вплинули на міркування наступних мислителів.

Ці думки Аристотеля про помірковане правління згодом були використані і розвинуті іншим давньогрецьким мислителем та істориком Полібієм. Полібій найкращою політичною формою вважав таку, в якій при розмежуванні повноважень влади між консулом, сенатом і народним зібранням в їхніх взаємовідносинах буде встановлено динамічну рівновагу, і коли кожний з цих органів підтримуватиме один одного та зможе стримувати владу іншого. Шляхом такого розподілу владних повноважень, їх співвідношення, реальної взаємодії державних органів, їх координації, взаємних стримувань і противаг, Полібій прагнув досягти поєднання в державі елементів монархії, аристократії, як найраціональнішого, на його думку, засобу для зміцнення устоїв суспільства.

«У всякому державному устрої є три частини. От ці три частини: перша – законодавчий орган, розглядаючи й справи держав, друга – посади, третя – судові органи», – писав Аристотель у своїй праці «Політика». Чималий інтерес представляє й античний досвід практичної реалізації концепції поділу влади, що тією чи іншою мірою проходить через всі основні етапи реформування політичної влади, тобто від Солона і Клиофена до Эфиальта і Перикла. З останніми двома іменами зв'язане остаточне ста-

новлення політичної системи давньогрецьких демократичних держав, тут використовувався термін «пряма демократія», тому що ведучу роль відіграють Народні збори (Екклесія), вони є не політичним інститутом, а сукупністю громадян, яким належала вся повнота верховної законодавчої, виконавчої і судової влади. Тому, із сучасних позицій. Народні збори не входять у систему поділу влади, воно знаходиться як би над трьома галузями влади, і тому скоріше (хоча це і покажеться модернізацією) можуть бути визначені як джерело державної влади. Далі, наприклад, в античній демократії ми зустрічаємося з Радою (Буле) як органом законодавчої влади (з деякими контрольними функціями), системою магістратур, підзвітних Народним зборам і Раді, що здійснювали оперативне керування різними сферами життя античного суспільства на основі існуючих правових норм і звичаїв, судової системи, що складає органічний елемент демократичного режиму, найважливіше місце в який займав Народний суд (Гелієя) [9].

Антична Греція, як відомо, передала естафету Риму. Грецька модель поділу влади в основних своїх рисах була запозичена Римською республікою. Вона була базовою, ідеальною формою організації державної влади, до якої прагнув Рим, яку досяг, забезпечивши тим самим визначену правову і політичну стабільність у державі, гармонію суспільних відносин (насамперед між аристократами-патриціями і плебеями), починаючи з ліквідації царської влади наприкінці VI в. до н. е. до відкритих порушень демократичних традицій у державному керуванні в I – II століття н. е. Взаємодія Сенату, магістратур, консулів. Народних зборів являло собою досить відточену осмислену, ефективно працюючу систему.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що джерела вчення про розподіл влад криються в запропонованому античними мислителями розподілі праці між різноманітними гілками державного апарату. Платон, Аристотель, Полібій та інші мислителі поклали в основу класифікації державних органів відмінність між ними по їх функціональному призначенню (законодавство, виконавча функція, діяльність судів). Тим самим була закладена основа для наступного обґрунтування організаційного відокремлення різних видів державних органів і закріплення за кожним з них спеціальних повноважень, що відображають їх функціональне призначення.

Література:

1. Джефферсон Т. Федералист // Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона, Дж. Джей. – М.: Прогресс, 1993. – С. 34.
2. Каневський О. С. Розвиток теорії розподілу влади. – Севастополь: Вид-во СевДТУ, 1999. – С. 12.
3. Каневский А. С., Чемшит А. А. Истоки концепции разделения властей // Вестн. Севастопольского гос. техн. ун-та. Философия и политология. Севастополь: Изд-во СевГТУ. – 1998. – Вып. № 13. – С. 144.
4. Петрінко В. С. Арістотель, Локк, Монтеस्क'є: теорія розподілу влади // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2001. – Т. 8. – С. 293.
5. Полибий. Всеобщая история в сорока книгах. Т. 1. – М., 1890; Т. 2. – М., 1895; Т. 3. – М., 1899.
6. Платон. Государство. Сочинения в трех томах. Том 3. Часть 1. – М., 1977. – С. 224.
7. Петрінко В. С. «Політика» Арістотеля та розвиток політичної думки італійського Відродження // Людина і політика. – 2001. – № 5 (17). – С. 98.
8. Аристотель. Политика. Сочинения в четырех томах. Том 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 54.
9. Каневский А. С., Чемшит А. А. Истоки концепции разделения властей // Вестн. Севастопольского гос. техн. ун-та. Философия и политология. Севастополь: Изд-во СевГТУ. – 1998. – Вып. № 13. – С. 146.

Дзевелюк А. В., ОНЮА

ВНЕСОК М. Ю. ЧИЖОВА У ТЕОРІЮ КОДИФІКАЦІЇ

В данной статье исследуется вклад Н. Е. Чижова в теорию кодификации, соотношение кодификации и науки, а также основные требования которые предъявляются к кодификации.

This article explores the contribution of N. E. Tchizhov's to the theory of codification, the ratio of codification and science, as well as the basic requirements that apply to codification.

Актуальність теми даного дослідження обумовлена наступними обставинами. По-перше, тим, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки, поряд з використанням досягнень західної цивілізації, все більшої актуальності набуває звернення